

Centrum Badań
nad Uprzedzeniami

Słodka bieda i gorzkie bogactwo? O stosunku Polaków do osób o różnym statusie socioekonomicznym. Na podstawie Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2013

Marta Marchlewska

Warszawa, 2014

W czerwcu bieżącego roku Polska obchodziła ćwierćwiecze gospodarki wolnorynkowej. I choć zmiana ustroju dała rodakom multum możliwości, przyniosła ze sobą zjawisko bezrobocia i rozbieżności zarobkowe. Społeczeństwo zdominowała także struktura, w której miejsce jednostki określa wartość pozyskiwanych przez nią dóbr. Na szczycie drabiny społecznej plasują się ludzie opływający w bogactwa; na najniższych szczeblach znajdziemy ubogich, żyjących w doszczętnej nędzy. W jaki sposób społeczeństwo postrzega obie te grupy? Jakie cechy przypisuje ich przedstawicielom?

Wnioski płynące z badań zagranicznych (Fiske, 2007), wskazują na negatywne postawy skierowane przeciwko osobom biednym. W cytowanych badaniach osoby ubogie oceniano na dwóch wymiarach: (1) ciepła – związanego z pozytywnymi intencjami oraz (2) kompetencji – nawiązującego do zdolności i umiejętności wprowadzania zamiarów w czyn (Cuddy, Fiske i Glick, 2007). Okazało się, że osoby biedne uzyskiwały bardzo niskie oceny na obu wymiarach, co wyrażało pogardę respondentów względem tej grupy. Czy w Polsce powinniśmy oczekiwać podobnych rezultatów i czy tylko wobec ubogich? Badanie sondażowe przeprowadzone w 2007 roku (CBOS, 2007), pokazuje, że negatywne postawy mogą być skierowane również w stronę osób zamożnych. Polskim ankietowanym bogaci kojarzyli się nie tylko z odwagą, czy zaradnością, ale również z bezprawnym i bezlitosnym postępowaniem. Wspominany sondaż (CBOS, 2007) pokazał również, że zdaniem 88% ankietowanych w 2007 roku Polacy nie mieli równych szans, a tylko nieliczni mogli się wzbogacić. Jak wyglądały opinie polskich respondentów 6 lat później?

Polski Sondaż Uprzedzeń, przeprowadzony w 2013 roku przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami, pozwolił nakreślić profil postaw Polaków wobec grup o zróżnicowanym statusie socjoekonomicznym. Reprezentatywna próba 965 respondentów – w tym 498 kobiet i 467 mężczyzn w wieku od 18 do 88 lat ($M = 46.05$, $SD = 17.53$) odpowiedziała na pytania o stosunek do osób z dwóch krańców ekonomicznej drabiny: biednych i bogatych. Zapytaliśmy także o cechy osób, które znajdują się w podobnej sytuacji materialnej do samych respondentów. Dzięki temu, mogliśmy zbadać sposób w jaki Polacy postrzegają jednostki, którym powodzi się lepiej lub gorzej, niż im samym, a także jakie atrybuty kojarzą im się z własną sytuacją ekonomiczną (por. Tabela 1).

Tabela 1.

Pytania mierzące stereotypy dotyczące każdej z grup

Czy uważa Pan(i), że osoby biedne/ bogate/ o podobnej do Pana(i) sytuacji materialnej są ...

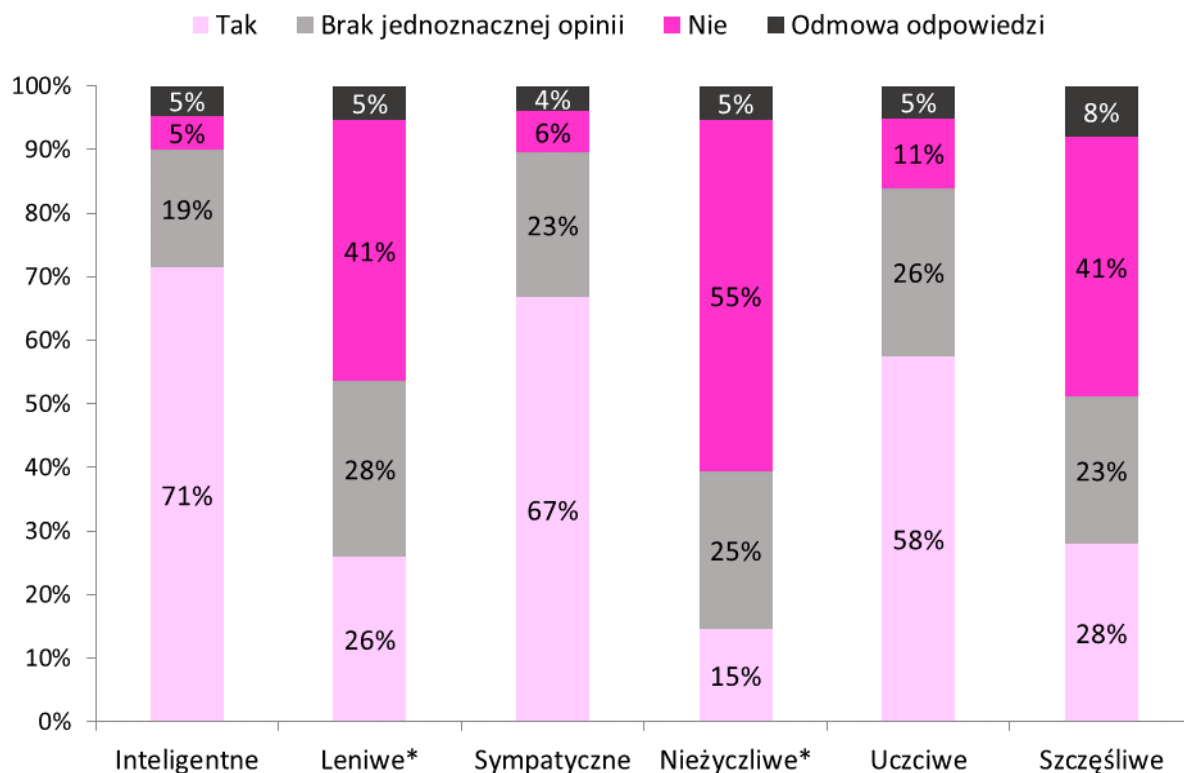
1. ...inteligentne?
2. ...leniwe?
3. ...sympatyczne?
4. ...nieżyczliwe?
5. ...uczciwe?
6. ...szczęśliwe?

Skala odpowiedzi: od 1 – *zdecydowanie nie* do 7 – *zdecydowanie tak*.

Niniejszy raport przedstawia opisane zagadnienie w podziale na kilka sekcji. Na wstępie, czytelnik będzie miał okazję zapoznać się ze szczegółowymi wynikami na skalach stereotypizacji osób: a) biednych, b) bogatych, c) w podobnej sytuacji finansowej do własnej. Następnie, przedstawiono porównanie wyników pomiędzy grupami, które może pomóc m.in. w udzieleniu odpowiedzi na pytanie: którą grupę respondenci postrzegali lepiej lub gorzej, w zależności od wymiaru oceny? W dalszych częściach analizowano demograficzne uwarunkowania stereotypizacji grup oraz badano światopoglądowe oraz socjoekonomiczne uwarunkowania negatywnych postaw wobec osób biednych i bogatych. Wreszcie, sprawdzano, czy dokonane oceny wiążą się z chęcią przebywania w otoczeniu ocenianych zbiorowości.

Stereotypy dotyczące osób biednych

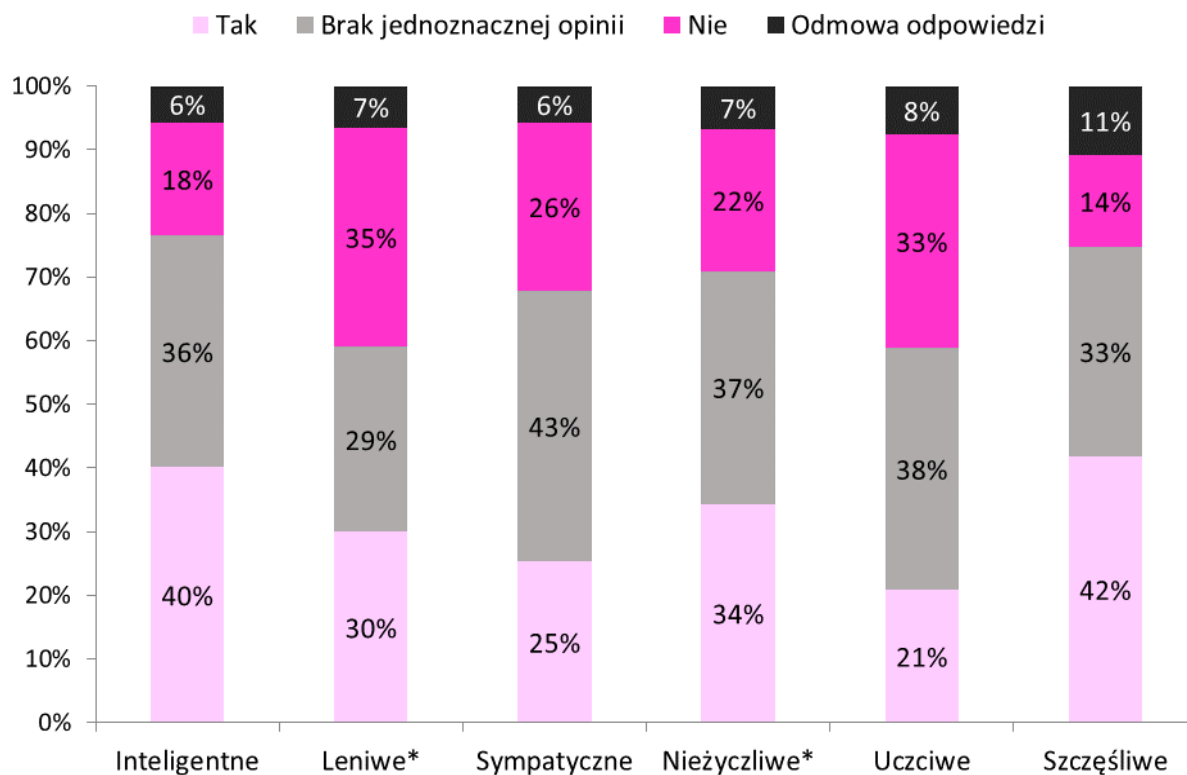
Poniższy wykres sugeruje przewagę pozytywnych postaw wobec osób biednych. Ponad połowa respondentów uznała tę grupę za inteligentną, sympatyczną i uczciwą. Zaledwie 15% respondentów łączyło ubóstwo z brakiem życzliwości, a 26% z cechą lenistwa. Co więcej, 41% ankietowanych uznało także, że osoby biedne są raczej nieszczęśliwe, podczas gdy przeciwną opinie wyraziło 28% badanych (por. Rycina 1).

Ryc. 1. Rozkład odpowiedzi na pytania o stereotypy dotyczące osób biednych (odpowiedzi badanych zostały zagregowane do trzech głównych kategorii). Gwiazdkami oznaczono cechy o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym.

Stereotypy dotyczące osób bogatych

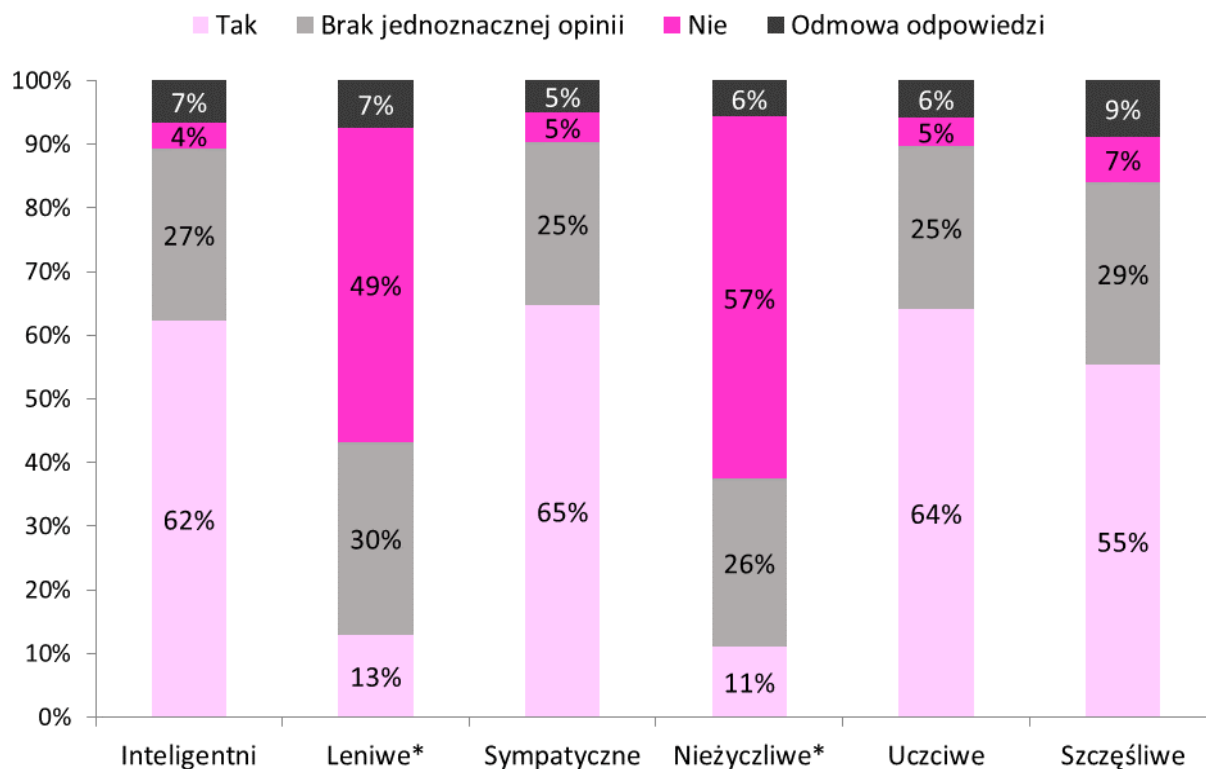
Odpowiedzi dotyczące stosunku respondentów do bogatych okazały się mniej jednoznaczne, niż w przypadku stosunku do ubogich. Choć spora część ankietowanych (40%) łączyła zamożność z inteligencją, to był to wynik znacznie niższy, aniżeli w przypadku osób biednych (71%). Poza tym, jedynie 25% badanych upatrywało się w bogatych sympatyczności, a jeszcze mniej (21%) uczciwości. 34% respondentów uznało osoby zamożne za nieżyczliwe, a 30% łączyło je z lenistwem. Znaczna część respondentów uznała, że szczęście idzie w parze z bogactwem (42%); jedynie 14% określiło osoby zamożne jako nieszczęśliwe (por. Rycina 2).

Ryc. 2. Rozkład odpowiedzi na pytania o stereotypy dotyczące osób bogatych (odpowiedzi badanych zostały zagregowane do trzech głównych kategorii). Gwiazdkami oznaczono cechy o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym.

Stereotypy dotyczące osób o sytuacji materialnej podobnej do własnej

Większość respondentów Polskiego Sondażu Uprzedzeń, postrzegała osoby o podobnym statusie materialnym do własnego w pozytywnym świetle. Ponad połowa ankietowanych uznała je za inteligentne, sympatyczne, uczciwe. Tylko 13% dopatrywało się w nich lenistwa, a 11% nieżyczliwości. Co ciekawe, aż 55% badanych uznało jednostki przynależące do własnej grupy materialnej za szczęśliwe (por. Rycina 3).

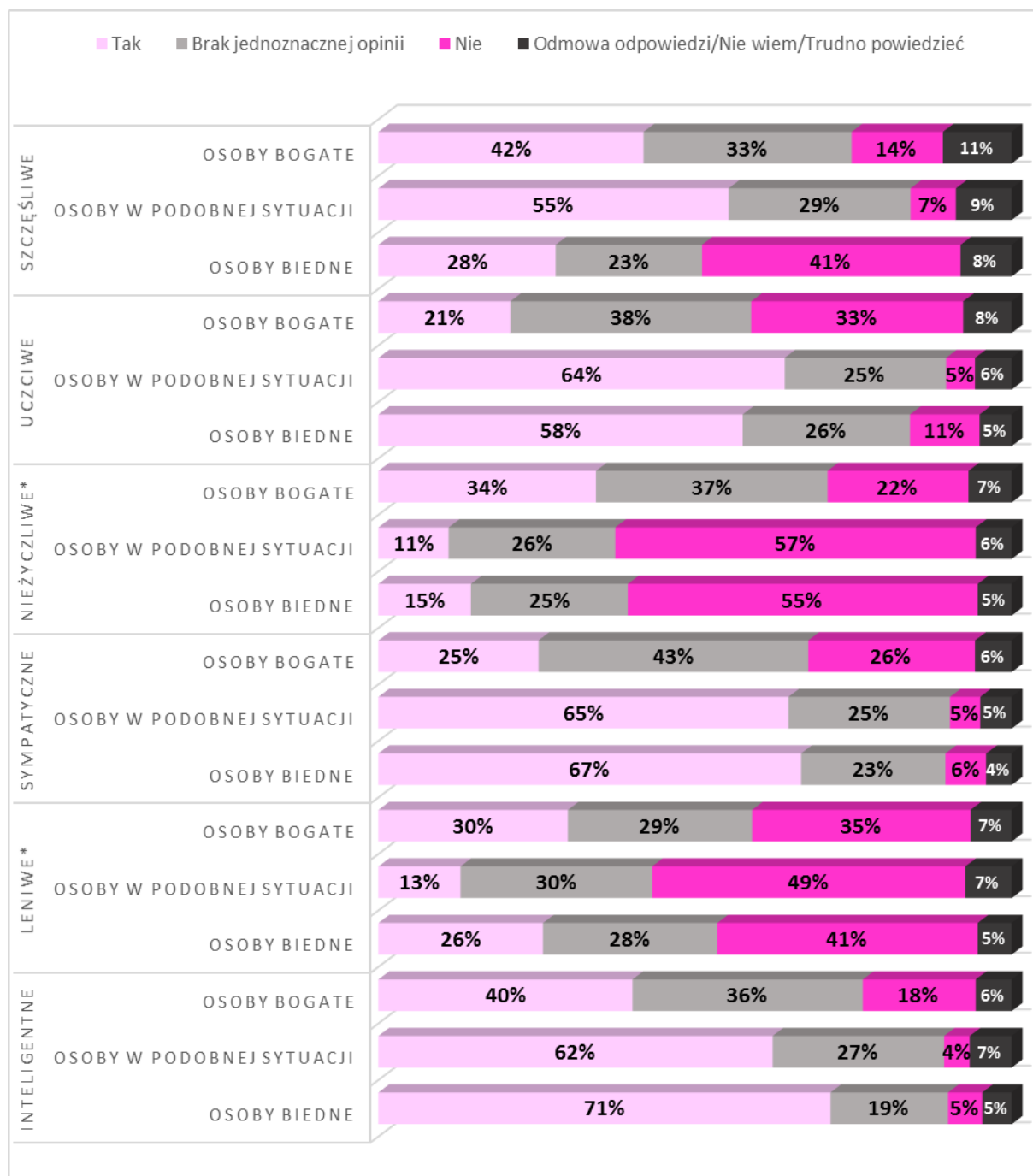

Ryc. 3. Rozkład odpowiedzi na pytania o stereotypy dotyczące osób o podobnej do własnej sytuacji materialnej (odpowiedzi badanych zostały zagregowane do trzech głównych kategorii). Gwiazdkami oznaczono cechy o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym.

Stereotypy dotyczące osób: bogatych, biednych i o podobnej sytuacji materialnej do własnej – podsumowanie rozkładów odpowiedzi

Biorąc pod uwagę wyniki dla wszystkich grup, łatwo spostrzec, że osoby bogate uzyskały najbardziej negatywne oceny zarówno w charakterystykach związanych z wymiarem kompetencji, jak i ciepła (Cuddy i in., 2007). Uznano je bowiem za najmniej inteligentne i uczciwe oraz najbardziej leniwe (por. Rycina 4). Grupa ta otrzymała również najniższe rezultaty na skali sympatyczności i najwyższe na skali nieżyczliwości. Choć wskaźnik postrzeganego szczęścia był wyższy, aniżeli u osób biednych, to grupę o podobnym statusie materialnym do własnego respondenci postrzegali jako szczęśliwszą.

Osoby bliskie własnej sytuacji materialnej zostały również uznane za najbardziej uczciwe, a także najmniej nieżyczliwe i leniwe. Na skali sympatii grupa ta uzyskała podobne wyniki do osób biednych. Wyraźna różnica na korzyść biednych została stwierdzona jedynie w wymiarze inteligencji.

Ryc. 4. Rozkłady odpowiedzi na pytania o stereotypy - dla wszystkich grup (odpowiedzi badanych zostały zagregowane do trzech głównych kategorii). Gwiazdkami oznaczono cechy o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym.

Demografia a stereotypy dotyczące osób o zróżnicowanej sytuacji materialnej

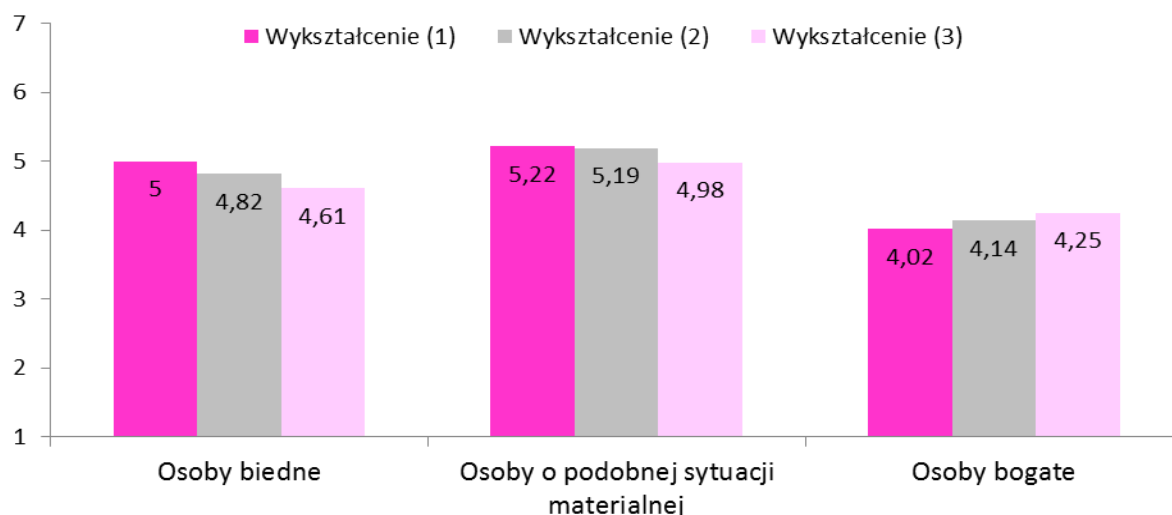
Aby zbadać relacje podstawowych zmiennych demograficznych z postawami respondentów wobec osób o różnym statusie socjoekonomicznym, przeprowadzono analizy z użyciem uogólnionych opinii¹ na temat każdej z grup.

- Analiza wpływu **wykształcenia** respondentów na ocenę każdej z grup, wykazała istotne różnice w ocenie osób **biednych** pomiędzy ankietowanymi z różnymi typami wykształcenia². Osoby, którym nie udało się uzyskać wykształcenia średniego postrzegały jednostki ubogie bardziej pozytywnie, aniżeli ci z wykształceniem średnim i wyższym. Co więcej, osoby z wykształceniem średnim lepiej oceniały ubogich, aniżeli ci z wyższym wykształceniem.
- Stwierdzono również istotne różnice w nasileniu stereotypów na temat grupy o **podobnej sytuacji materialnej** do własnej. Respondenci, którzy nie ukończyli szkoły średniej oceniali własną grupę lepiej, niż ci którzy zdobyli wykształcenie wyższe.
- Wreszcie, stwierdzono istotne różnice w ocenie grupy osób **zamożnych** pomiędzy ankietowanymi, którzy nie zdobyli wykształcenia średniego, a respondentami z wykształceniem wyższym. Ci drudzy częściej wiązali osoby bogate z pozytywnymi przymiotami.

Okazało się zatem, że osoby bardziej wykształcone przypisywały pozytywne cechy raczej osobom bogatym, aniżeli biednym. Odwrotną zależność zaobserwowano u jednostek mniej wykształconych, które wydawały się dostrzegać więcej pozytywnych cech u ludzi ubogich, niż bogatych. Ponadto, mniej wykształceni respondenci byli bardziej skłonni upatrywać się pozytywnych atrybutów wśród jednostek przynależących do własnej grupy socjoekonomicznej, niż osoby bardziej wykształcone (por. Rycina 5).

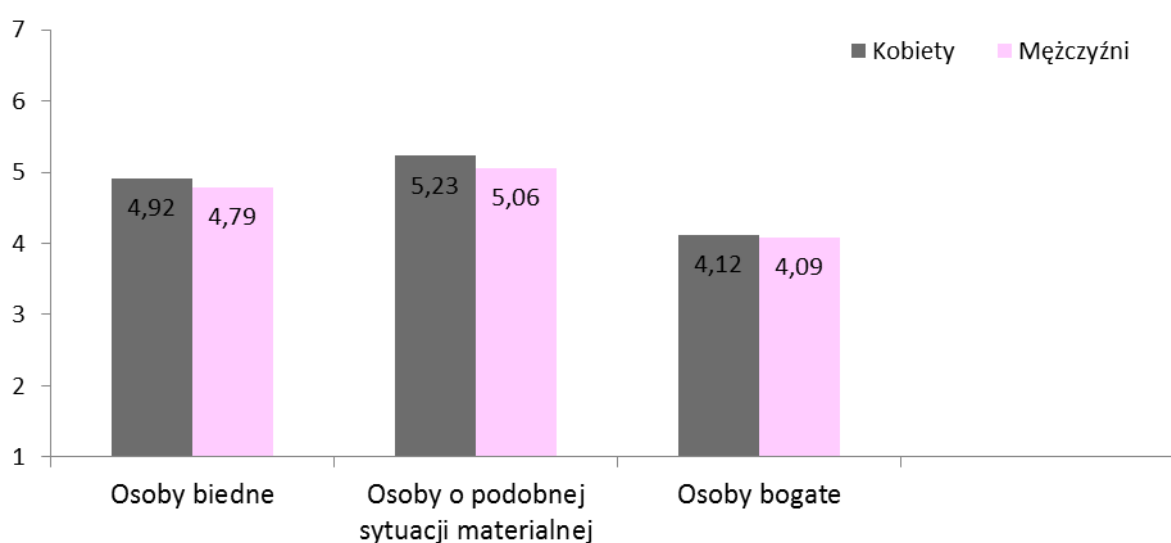
¹ Uogólnione wskaźniki wyliczono na podstawie średnich (po odwróceniu pytań na temat nieżyczliwości oraz lenistwa) odpowiedzi na pytania o stereotypy dotyczące osób biednych ($M = 4.86$, $SD = 0.96$, $\alpha = .63$), bogatych ($M = 4.11$, $SD = 0.88$, $\alpha = .55$) oraz o podobnej sytuacji materialnej do własnej ($M = 5.15$, $SD = 0.98$, $\alpha = .80$).

² Wykształcenie kodowano w następujący sposób: 1 (niepełne podstawowe, podstawowe, gimnazjalne, zasadnicze zawodowe, niepełne średnie), 2 (średnie ogólnokształcące, średnie zawodowe, pomaturalne), 3 (wyższe niepełne, wyższe licencjackie, wyższe magisterskie i wyższy stopień naukowy).

Ryc. 5. Uogólnione nasilenie pozytywnych ocen osób biednych, bogatych i o podobnej sytuacji materialnej w zależności od poziomu wykształcenia respondentów: 1 (niepełne podstawowe, podstawowe, gimnazjalne, zasadnicze zawodowe, niepełne średnie), 2 (średnie ogólnokształcące, średnie zawodowe, pomaturalne), 3 (wyższe niepełne, wyższe licencjackie, wyższe magisterskie i wyższy stopień naukowy).

Płeć badanych okazała się kolejnym czynnikiem różnicującym stosunek do osób z różnych szczebli drabiny zarobkowej. Kobiety wyżej oceniały: (1) osoby znajdujące się w sytuacji materialnej zbliżonej do ich własnej, a także (2) osoby biedne, aniżeli działa się to w przypadku mężczyzn. Nie stwierdzono natomiast istotnych różnic w ocenie osób bogatych pomiędzy kobietami i mężczyznami (por. Rycina 6).

Ryc. 6. Uogólnione nasilenie pozytywnych cech dla każdej grupy w podziale na płeć.

Ocena osób zamożnych wiązała się także z **wiek**iem respondentów – im starsze osoby, tym gorsza ocena osób bogatych, związek był jednak słaby, $r(935) = -.11$, $p = .001$. Nie stwierdzono istotnych relacji pomiędzy wiekiem ankietowanych, a ocenami pozostałych grup.

Przeprowadzone analizy nie wykazały wpływu wielkości miejscowości, zamieszkiwanej przez badanych, na postrzeganie osób: biednych, bogatych, czy też o sytuacji materialnej zbliżonej do sytuacji respondentów.

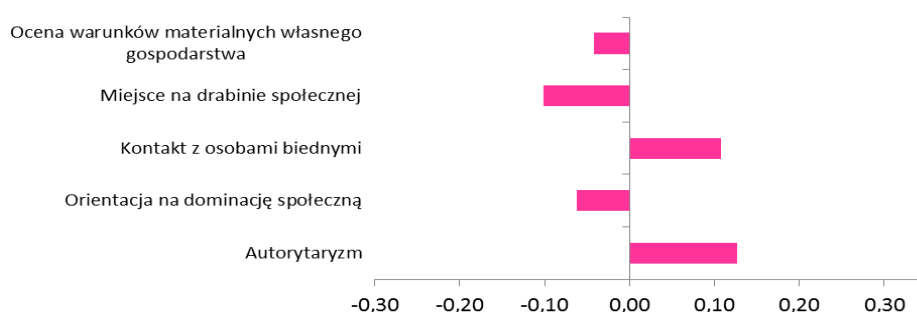
Światopoglądowe oraz socjoekonomiczne uwarunkowania stereotypizacji osób biednych i bogatych

Aby zbadać jakie charakterystyki respondentów sprzyjały stereotypizacji osób: (1) biednych oraz (2) bogatych, przeprowadzono wielozmiennowe analizy regresji. Metoda umożliwia badanie związków pomiędzy wybranymi danymi. Celem było sprawdzenie jakie cechy światopoglądowe oraz zmienne socjoekonomiczne stały za przypisywaniem negatywnych atrybutów każdej z grup. Poniżej znajduje się opis uwzględnionych zmiennych.

1. **Ocena warunków materialnych własnego gospodarstwa:** *Jak Pan(i) ogólnie ocenia obecne warunki materialne swojego gospodarstwa domowego?* Odpowiedzi na skali od 1 – zdecydowanie gorsze niż większości rodzin w Polsce do 5 – zdecydowanie lepsze niż większości rodzin w Polsce;
2. **Miejsce na drabinie społecznej:** *Proszę wyobrazić sobie drabinę z 10 szczeblami, pokazującą, jak zbudowane jest polskie społeczeństwo. Na górze drabiny znajdują się ludzie, którym najlepiej się powodzi – mający najwięcej pieniędzy, którzy ukończyli najlepsze szkoły i mają najbardziej prestiżowe posady. Na dole drabiny znajdują się ludzie, którym powodzi się najgorzej – zarabiają najmniej pieniędzy, mają niższe wykształcenie i mało prestiżowe posady. Proszę teraz pomyśleć o sobie. Jak Pan/i uważa, w którym miejscu na drabinie znajduje się Pan/i obecnie?* Odpowiedzi na skali od 1 – najniższy szczebel drabiny do 10 – najwyższy szczebel drabiny.

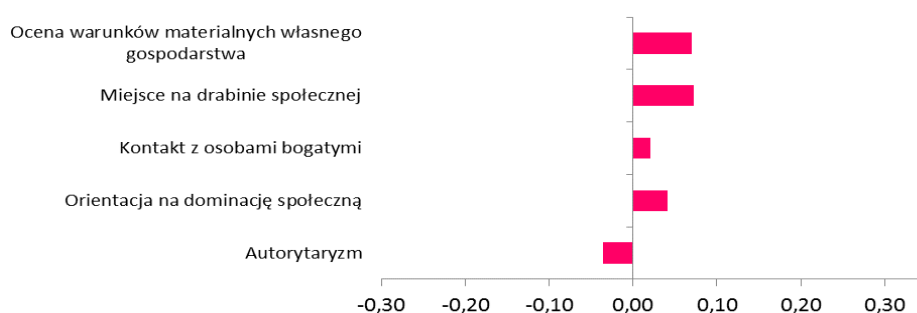
3. **Kontakt z osobami biednymi/bogatymi** – skala składająca się z trzech pozycji, mierzących: 1. indywidualny kontakt z przedstawicielami wyżej wymienionych grup: Czy zna Pan(i) osobiście: - osobę biedną/bogatą? Odpowiedzi na skali od 1 – *nie, nie znam* do 5 – *tak, bardzo wiele*; 2. Kontakt doświadczony przez osoby bliskie ankietowanym: Czy ktoś z Pana(i) bliskich zna osobiście: - osobę biedną/bogatą? Odpowiedzi na skali od 1 – *nie, nie zna* do 5 – *tak, bardzo wiele*; 3. bliski kontakt/przyjaźń z przedstawicielem grupy: Czy wśród Pana(i) najbliższych przyjaciół jest: - osoba biedna/bogata? Odpowiedzi na skali od 1 – *nie, nie ma* do 5 – *tak, bardzo wiele*.
4. **Orientacja na dominację społeczną** – skala składająca się z pięciu pytań, mierzących przekonanie o potrzebie istnienia w społeczeństwie struktury, opartej na silnie ugruntowanej hierarchiczności grup społecznych. Zadaniem respondentów było ustosunkowanie się na skali od 1 – *zdecydowanie nie zgadzam się* do 5 – *zdecydowanie zgadzam się* do następujących pytań: 1. *Prawdopodobnie to dobrze, że pewne grupy są na szczycie, a inne na dole*; 2. *Mniej ważne grupy powinny znać swoje miejsce*; 3. *Powinniśmy zrobić wszystko, co w naszej mocy, żeby wyrównywać szanse różnych grup (pozycja odwrócona)*; 4. *Powinniśmy zwiększać równość społeczną (pozycja odwrócona)*; 5. *Grupy lepsze powinny dominować nad grupami gorszymi*.
5. **Autorytaryzm** – skala składająca się z sześciu pytań, mierzących skłonność do podporządkowywania się władzy i autorytetom oraz preferencje do postępowania zgodnie z przyjętymi tradycjami (konwencjonalizm). Zadaniem respondentów było ustosunkowanie się na skali od 1 – *zdecydowanie nie zgadzam się* do 5 – *zdecydowanie zgadzam się* do następujących pytań: 1. *To, czego naprawdę potrzebuje nasz kraj zamiast zwiększania zakresu praw i swobód obywatelskich to solidna dawka prawdziwego prawa i porządku*; 2. *Odwracanie się od tradycji okaże się pewnego dnia fatalne w skutkach*; 3. *Posłuszeństwo i szacunek dla autorytetów to najważniejsze wartości, jakich powinny nauczyć się dzieci*; 4. *To, czego naprawdę potrzebuje nasz kraj, to silny i zdecydowany przywódca, który pokona zło i wskaże nam właściwą drogę*; 5. *Przyzwoitość i posłuszeństwo wobec prawa są dla nas na dłuższą metę lepsze niż ciągłe podważanie zasad, na których oparta jest nasza społeczność*; 6. *Właściwym kluczem do dobrego życia jest dyscyplina i posłuszeństwo*.

Wyniki analiz pokazały, że to jak badani oceniali swoje warunki materialne nie było istotnie związane ze sposobem postrzegania **osób biednych**. Okazało się jednak, że im wyżej oznaczali własne miejsce na drabinie społecznej, tym gorsze były ich opinie na temat ubogich. Wysokie wyniki na skali kontaktu wiązały się z redukcją negatywnego postrzegania ocenianej grupy. Wysoka orientacja na dominację społeczną skutkowała negatywnymi stereotypami na temat biednych. Oznacza to, że respondenci pokładający wiarę w sens istnienia hierarchicznie ugruntowanej struktury społecznej, opartej na dominacji pewnych grup, odbierali ubogich w sposób pejoratywny. Autorytaryzm, związany z chęcią postępowania w zgodzie z przyjętymi tradycjami, przewidywał pozytywne postawy wobec osób biednych.

Ryc. 7. Model regresji uwzględniający predyktory stereotypizacji osób biednych.

Sprawdzano również jakie cechy respondentów sprzyjały stereotypizacji **osób bogatych**. Wyniki analizy wskazały na kluczowe znaczenie czynników socjoekonomicznych. Im lepiej osoby badane oceniały własne warunki materialne, tym bardziej pozytywnie postrzegały zamożnych. Podobnie, wyższe miejsce na drabinie społecznej było związane ze stawianiem osób bogatych w bardziej pozytywnym świetle. Co ciekawe, ani kontakt z osobami bogatymi, ani zmienne światopoglądowe (orientacja na dominację społeczną i autorytaryzm) nie były istotnie związane z oceną bogatych.

Ryc. 8. Model regresji uwzględniający predyktory stereotypizacji osób bogatych.

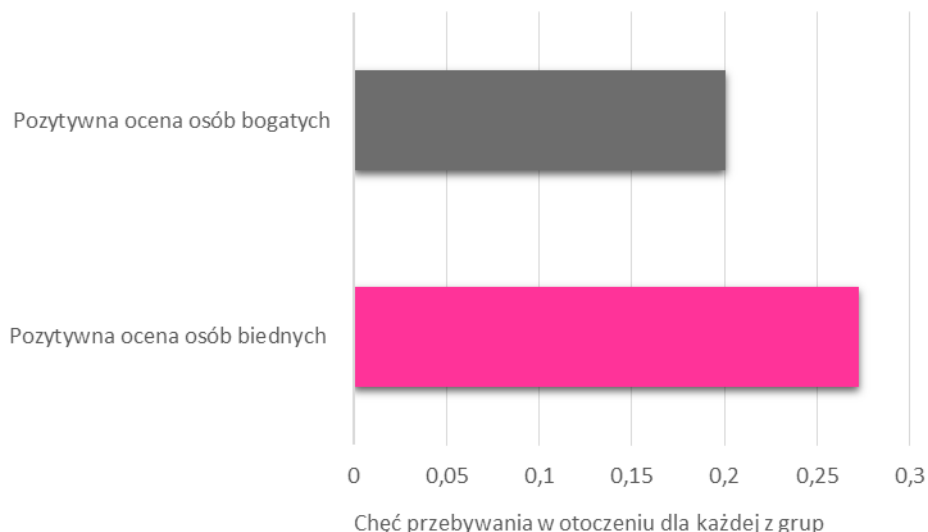
Przeprowadzone analizy jednoznacznie wskazują, iż ocena osób bogatych i biednych zależy od miejsca jakie sam(a) oceniający(a) zajmuje na drabinie społecznej. Osoby, które oznaczały swe miejsce na najniższych szczeblach, wykazywały więcej negatywnych postaw wobec osób bogatych. Z drugiej strony, jednostki plasujące się na szczeblach wyższych miały tendencję do negatywnego osądzania ubogich. Rezultaty wskazały również na ciekawą prawidłowość dotyczącą kontaktu międzygrupowego, który wydaje się redukować stereotypowe myślenie jedynie w przypadku grupy osób ubogich. Również tylko przypadku tej grupy znaczącą rolę odgrywają zmienne światopoglądowe (Autorytaryzm i Orientacja na dominację społeczną). Może to oznaczać, że negatywny stosunek do osób bogatych wynika głównie ze złej sytuacji materialnej samego oceniającego. A co za tym idzie, może być mniej podatny na jakiejkolwiek zmiany.

Czy ocena osób biednych/bogatych wiąże się z chęcią do przebywania w ich otoczeniu?

Zwieńczeniem analiz było sprawdzenie, czy dokonywane przez respondentów oceny obu grup, wiążą się z chęcią do przebywania w otoczeniu osób biednych/bogatych. W tym celu użyto miar dystansu społecznego. Respondenci byli proszeni o udzielenie odpowiedzi na skali od 1 – *zdecydowanie był(a)bym przeciwny(a)* do 4 – *zdecydowanie bym zaakceptował(a)* na następujące pytania: proszę powiedzieć, czy zaakceptował(a)by Pan(i):

1. *...gdyby w Pana(i) miejscu pracy zatrudniony(a) był(a) ... - osoba biedna/bogata;*
2. *...jako sąsiada... - osobę biedną/bogatą;*
3. *...małżeństwo członka Pana(i) rodziny z... - osobą biedną/bogatą.*

Zarówno w przypadku osób biednych, jak i bogatych – nasilenie pozytywnych ocen wiązało się z większą akceptacją tych grup w swoim otoczeniu. Oznacza to również, że negatywny osąd na temat grupy o określonym profilu zarobkowym skutkował większym dystansowaniem się wobec jej przedstawicieli w swoim środowisku, co zgodnie z wynikami badań społecznych stanowi przejaw dyskryminacji (Goff, Steele i Davies, 2008).

Ryc. 9. Postawy względem ocenianych grup jako predyktory akceptacji osób biednych/bogatych w przestrzeni społecznej. Na wykresie przedstawiono standaryzowane współczynniki regresji beta.

Cytowana literatura:

- CBOS (2007) Opinie o bogactwie i ludziach bogatych.

Pobrano z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_101_07.PDF

- Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., Glick, P. (2007). The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 631–648.
- Fiske, S. T. (2008). From dehumanization and objectification to rehumanization: Neuroimaging studies on the building blocks of empathy. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1167, 31-34.
- Goff, P. A., Steele, C. M., Davies, P. G. (2008). The space between us: Stereotype threat and distance in interracial contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 91–107.